

Met Gezelle te gast.
Overwegingen naar aanleiding van enkele
gelegenheidsgedichten in „Liederen,
eerdichten et reliqua” (1880)

door

J. J. M. WESTENBROEK

I. INLEIDING

Wie de gelegenheidsgedichten in Gezelles honderd jaar geleden verschenen bundel *Liederen, Eerdichten et Reliqua* doorleest, maakt kennis met een volk in niet-alledaagse situaties. Zoals men in *Kerkhofblommen* mensen ontmoet die hun leven voltooid hebben en hun eeuwige vreugde elders genieten, zo ontmoeten we in deze gedichten soortgelijke mensen, maar nu op gelukkige momenten in hun áárdse leven. In het algemeen zijn in Gezelles gelegenheidsgedichten mensen bijeen die iets te vieren hebben: een eerste-communie, een bruiloft, een eerste Heilige Mis, een jubileum; kortom, zij vieren feest. Het is dat feestelijke in de aangelegenheden dat voor een belangrijk deel de thematiek en vooral de strategie van die gedichten heeft bepaald. Men dient daarbij te beseffen dat we te maken hebben met een genre dat van alle genres het minst van papier is: het werd bestemd om voorgedragen, gespeeld of gezongen te worden en zodoende iemand of iets te vieren ten aanhoren van een vaak niet erg zwijgzame groep mensen die voor hetzelfde doel bijeenwaren.

Wie echter in 1980 gelegenheidsgedichten als uit *Liederen, Eerdichten et Reliqua* wil bespreken, kan niet om de studie heen waarmee ons medelid, de heer J. P. Couttenier in 1976 te Leuven promoveerde, onder de titel *Dichter en knecht. Een sociologische interpretatie van Guido Gezelles populaire poëzie (1879-1899)*. Het gaat om een belangrijke studie, waarin voor het eerst „grip” wordt verkregen op een omvangrijk corpus nog onvoldoend bestudeerde gedichten van Gezelle, dat voor ons bovendien moeilijk toegankelijk is. Uit zijn studie wordt duidelijk dat we Gezelles werk niet verantwoord kunnen bestuderen zonder dat uitgebreide deel van zijn oeuvre.

Couttenier gaat uit van de stelling dat literatuur en samenleving niet apart van elkaar staan, maar dat literatuur voor een deel maat-

schappij is, omdat zij ten eerste menselijke relaties en maatschappelijke processen uitdrukt en ten tweede in de maatschappij functioneert: langs en in literatuur worden menselijke relaties gelegd. Wie, zoals Couttenier doet, een sociologische studie verricht over de functies van literaire teksten, moet zich steeds afvragen voor wie de realisering of actualisering van de teksten functioneel is. Couttenier wil in zijn studie van Gezelles Kortrijkse gelegenheids-gedichten (hij noemt ze „populaire poëzie”) de daarin „typische problematiek”, het „eigen waardenstelsel” opsporen en onderzoeken voor welke groepen zij functioneel zijn geweest. Wie hebben hun eigen ervaringswereld daarin herkend en zijn er in hun handelen mogelijk door beïnvloed? Wat Couttenier per se niet wil, is een onderzoek naar aanleidingen, een verdere aanvulling van de biografie van Gezelle.

Na geconstateerd te hebben dat Gezelles funeraire poëzie erop gericht is, de door de dood ontstane onzekerheden en angsten te neutraliseren en om te zetten in optimistisch vertrouwen op Gods goedheid en de eeuwige zaligheid waardoor de oorspronkelijke orde wordt hersteld, onderzoekt Couttenier het gehele corpus van de Kortrijkse populaire poëzie op zijn motieven. Hij laat zien hoe er voortdurend sprake is van een dreigende buitenwereld, die ontvlucht moet worden in veilige oorden, en hoe er tevens een tegenstelling tussen het vertrouwde eigene en het vijandige vreemde bestaat, waardoor een „ingroup” gevormd wordt van het toelisterende en zich met de declamator van het gedicht identificeerende publiek tegen een ongedifferentieerde „outgroup”. Gezelle geeft gestalte aan een in een bepaalde gemeenschap onbewust levende wens tot ordening en regulering: hij verheerlijkt een sacrale kosmos die de bestaande sociale orde wettigt en onderwerping eist aan de instanties van Kerk en Maatschappij, die deze orde in stand houden. Gezelles populaire poëzie bevestigt dus deze orde. In de tijdservaring geldt alleen het verleden, waarin het Paradijs van de verloren onschuld is gesitueerd; dit verleden wordt via het heden naar de eeuwigheid doorgetrokken. Er is geen tijdsbesef waarin het bewustzijn bestaat van verandering en mogelijke vooruitgang in de maatschappelijke structuren, maar een mythisch-cyclische tijd die statisch is en een mentale houding bij het publiek versterkt, gericht op handhaving van het bestaande. Het woord wordt middel om de latente sociale spanningen uit te wissen: de dichter wordt knecht van de bestaande orde.

Couttenier ziet in zijn slothoofdstuk Gezelles populaire poëzie als een geniale verwoording van wat bepaalde groepen onbewust moeten hebben gekend: een sterke behoefte aan veiligheid in een tijd waarin de bestaande orde werd bedreigd: het socialisme was

in opkomst, een revolutie in de bezitsverhoudingen werd mogelijk. Gezelles poëzie beklemtoonde de traditie, de consensus en de onderwerping aan een bestaande orde, zoals de negentiende-eeuwse conservatieve burgerij dat wenste. De goddelijk gewettigde orde van Gezelles gebruikspoëzie kan functioneel zijn geweest voor die groepen die uit de bedreigende onzekerheid terug wilden naar de beveiligende orde in een geïntegreerde samenleving.

Ik keer terug naar de eerdichten uit *Liederen, Eerdichten et Reliqua* om het aandeel van het feestelijke van de aangelegenheden waarvoor ze geschreven werden, in de thematiek en de strategie ervan te bepalen. Coutteniers studie heeft mij gelukkig de ruimte daartoe gelaten door deze feestelijke aard van de omstandigheden waarom de gedichten geschreven werden, buiten beschouwing te laten. Ik hoop door deze Sitz im Leben erbij te betrekken, ook op bepaalde door Couttenier besproken motieven een anders gekleurd en daardoor aanvullend licht te kunnen werpen.

Er zou wél, zeker voor een leek op dit terrein als ik ben, een sociologie van het feest-in-het-algemeen moeten bestaan. Voor zover ik weet (en ik heb mijn best gedaan om mensen die het weten kunnen op een speurtocht ernaar te zetten), is deze sociologie nog niet geschreven. Hoewel de vraag naar het functioneren van het feest in de maatschappij mij nogal voordehandliggend aandoet, heb ik toch mijn gegevens moeten bijeengaren uit verschillende hoeken. In het bijzonder werd ik geholpen door de geschriften van Harvey Cox, *The Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy* (Cambridge, Mass. 1969), Johan Huizinga, *Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur (Verzamelde Werken V, Haarlem 1950)*, Cornelis Verhoeven, *Inleiding tot de verwondering*³ (Bilthoven 1971), en Mircea Eliade, *Het heilige en het profane*² (Amsterdam 1977).

II. EEN VIJFTAL GEDICHTEN BEZIEN ALS BIJDRAGE TOT FEESTELIJKHEID

Het gaat er nu om, een vijftal gedichten te bezien als bijdrage tot de stemming van feestelijkheid¹. In deze feestelijkheid wil ik evenals Harvey Cox een drietal aspecten onderscheiden en elk aspect in twee of één gedicht terugvinden: de vierende bevestiging van iets of iemand, de stemming van uitgelatenheid, en de uitschakeling van het gewone leven.

1. Ik gebruik de teksten uit de eerste druk van *Liederen, Eerdichten et Reliqua*, Leuven-Rousselaere, 1880: *Joufvrouw Picqueu*, blz. 103-104; *Bruiloft*, blz. 55-56; *Tafelliedeken*, blz. 27-29; *Niepoort*, blz. 134-136 en *'t Klooster van Beibel te Brugge*, blz. 22-26.

1. De vierende bevestiging: *Joufvrouw Picqueu* en *Bruiloft*.

Elke viering is een bevestiging van datgene wat men viert. Een bruiloft of een huwelijksjubileum is een ja-zeggen tegen het instituut van het huwelijk. Een feest ter gelegenheid van een eerste Mis of een priesterjubileum is een affirmatie van het instituut van het priesterschap. Een feest is óf een bevestiging wegens iets dat is gebeurd (bv. een jubileum) óf wegens iets dat men hoopt te zullen gebeuren (bv. een bruiloft). Het kan ook gedeeltelijk ondanks iets plaats vinden, bv. een afscheidsfeest: dan bevestigen we het leven dat in samenzijn geweest is ondanks het feit van het afscheid².

Als men vaststelt dat Gezelles gelegenheidspoëzie maatschappijbevestigend is, houdt het in dat, aangezien Gezelles gelegenheidspoëzie voor het overgrote deel feestpoëzie is, de festiviteiten waarvoor Gezelle schreef instituten vierden die onderdeel waren van het heersende bestel. Gezelle schreef voor eerstecommuniefestjes, bruiloften, kloosterintredes, eerstemissen, huwelijks-, klooster- en priesterjubilees, voor verjaardagen enz., maar niet voor herdenkingen van proletarische opstanden en jubilea van liberale verenigingen. Het komt mij voor, dat een priester in de tijd van Gezelle alleen maar voor gelegenheden die het kerkelijk en maatschappelijk bestel bevestigden, feestelijke poëzie kon schrijven, of, als hij dat niet wilde, het schrijven van feestpoëzie moest weigeren. Dat wil zeggen, dat hij dan weigerde omdat hij het niet eens was met de instituten die door middel van die feesten werden bevestigd: het Sacrament des Altaars, van het Huwelijk en van het Priesterschap. Dit was ondenkbaar. Gezelle schreef voor arm en rijk, hij weigerde ook niet op grond van groepsverschillen. Of hij wel eens weigerde omdat hij de betrokken persoon of groep niet mocht, onttrekt zich althans aan *mijn* blik.

Iemand vieren betekent ook iemand ontzien, iemand sparen. Hij wordt ontslagen van bepaalde verplichtingen die voor anderen wel blijven bestaan. Hij hoeft bijvoorbeeld niet te werken³. Maar bovendien wordt hij bevestigd in datgene waarom hij wordt gevierd: een koning bij zijn jubileum in zijn koningschap, een priester in zijn priesterschap, een strijkster in haar strijkster-zijn. Het geeft geen pas, de gevierde in datgene waarom hij gevierd wordt, te kritiseren of hem duidelijk te maken dat hij daarin steeds door anderen uitgebuit werd. Zijn leven is in dat opzicht per se zinvol geweest; anders had dat feest niet gevierd kunnen worden.

In dit licht moet men een gedicht als *Joufvrouw Picqueu* bezien, een vers waarin een eenvoudige, hardwerkende vrouw in het

2. Zie COX, blz. 23.

3. Zie VERHOEVEN, blz. 201.

zonnetje wordt gezet, het hoofd van de strijkkamer in het Onze-Lieve-Vrouwe-hospitaal te Kortrijk, waar ze als zodanig haar 50-jarig jubileum op 25 mei 1878 vierde⁴. Het gedicht wordt gesproken door de strijksters die onder leiding van Joufvrouw Picqueu hun werk doen.

Vandaag staat het strijkijzer stil; het is feest, en joufvrouw Picqueu, „hoofd en koningin” wordt gevierd. De eerste aanzet tot verheffing: niet alleen hoofd maar koningin, vindt reeds in de eerste volzin plaats, maar dat is een speelsigheid vergeleken met wat volgt. Gezien de titulatuur „Joufvrouw” en de slotregel, waarin over het „hemelsch, eeuwig en onschendbaar bruiloftskleed” wordt gesproken, neem ik aan dat Joufvrouw Picqueu een begijn was die leiding gaf aan andere ongehuwde vrouwen in die strijkamer. Het ligt voor de hand dat haar lof in religieuze richting gaat: een term als koningin leidt daar eigenlijk van af. Gezelle grijpt dan het ambacht aan, waarin het jubileum is behaald, en daarin gaat het steeds om twee zaken die de strijkster met elkaar in gloeiende aanraking brengt: het ijzer en hetgeen gestreken moet worden. Met beide zaken wordt de jubilaresse vergeleken. Haar hart brandt als het ijzer, en evenals dat ijzer schaadt het hart niet wat het aanraakt; integendeel, het maakt het fijner en weer zuiver en zacht en aangenaam. Anderzijds is zij als het linnen dat gestreken wordt: door God is zij zo gestreken dat er geen gebreken meer zichtbaar zijn. Zowel in de werking op haar medemensen als in haar eigen persoonlijkheid is zij weldoend. Zij verdient de beste wensen van ieder die van haar werk profiteert; en haar honderd jaar toewensend, stellen de strijksters een gezamenlijke eeuwige zaligheid in het vooruitzicht. Let erop hoe kunstig Gezelle herhaaldelijk het beeld van het strijken verwerkt in het gedicht tot in het woordspelende „Uw jubeljaar voorbij gestreken zijt” (r. 28).

Even komt het slavende van de arbeid aan bod in r. 20: „van 's morgens vroeg, tot dat het licht der keerse brandt”, doch slechts in het kader van de verzekering dat zij, die dagelijks met haar en om haar heen samenwerken, geen gebrek in haar zien, zelfs niet bij zulk lang dagelijks samenzijn. Geen enkele kritische noot op een organisatievorm waarin de strijksters ongetwijfeld ondanks hun voortdurende lange en harde arbeid in een, zeker in de zomer, weinig aangenaam milieu en ondanks hun onmisbaarheid een onaanzienlijke plaats hebben ingenomen. Maar zulk een kritiek zou op dit feestelijke moment ongepast geweest zijn. Vreugde is alleen mogelijk door de jubilaresse te verheffen en elke afkeuring van haar situatie te verzwijgen: zij wordt zo in haar waarde gelaten.

4. Jubileumuitgave van Guido Gezelle's Volledige Werken V (Jub. V), 1930, blz. 216.

De strijksters spraken in dit gedicht tot een strijkster : de beelden zijn aan dat beroep ontleend en zo is men in een vertrouwde sfeer gebleven. Het kan ook om een andere reden van belang zijn te weten wie een gelegenheidsgedicht op het feest voordroeg of zong : het bepaalt namelijk het perspectief waarin het gevierde feit moet worden geplaatst. Een goed en duidelijk voorbeeld is *Bruiloft*, een gedicht dat in zijn thematiek parallel loopt aan *Ach Lena lief* in *Tijdkrans*, door mij in een bespreking van Albert Westerlincks *De innerlijke wereld van Guido Gezelle* behandeld⁵. Dat parallellopen valt samen met het feit dat in beide gedichten de zuster van de bruid spreekt tot de bruid. De thematiek wordt bepaald door het perspectief waarin de gezinsgenoten van de bruid deze bruiloft zien. Dat perspectief is namelijk niet onvermengd vreugdevol ; er spreekt ook een grote mate van weemoed mee om het vertrek van de zuster. Een groot deel van het succes van Gezelle als gelegenheidsdichter moet gescholen hebben in zijn inlevingsvermogen : hij begreep kennelijk voortdurend wat de mensen tijdens zo'n feest beleefden.

Een bruiloft behoort met de eerstecomuniefestjes, de kloosterintredes, de priesterwijdingen en eerstemissen, en met de uitvaart, begrafenissen en herdenkingsmissen tot de zogenaamde „rites de passages”, overgangsriten die gevierd worden bij de overgang van de ene levensfase naar een andere fase⁶. In de gevallen dat Gezelle met zijn gedichten deelneemt aan deze overgangsriten gaat het steeds om de overgang van een lager en vertrouwd stadium naar een hoger en vaak onzekerder stadium. Bij het eerstecomuniefest, dat toen op ongeveer twaalfjarige leeftijd werd gevierd, staat de feesteling op de drempel van de puberteit : het kind verlaat de tijd van de onbedreigde onschuld voor de tijd waarin de zonde het bedreigt, maar ook betreedt het het stadium waarin het zich met God in de Heilige Communie kan verenigen. Bij priesterwijdingen, eerstemissen en kloosterintredes is de overgang duidelijker : het accent valt overigens steeds op de gewijde staat van de nieuwe fase. Ook het sterven en wat erop volgt, brengt een overgang waarbij in Gezelles zielgedichtjes de nadruk ligt op het nieuwe stadium waarin de gestorvene is overgegaan. Een bruiloftsgedicht kan bij Gezelle beide stadia in ogenschouw nemen. In ons gedicht *Bruiloft* spreekt een menggevoel van verdriet om het afscheid van het beminde kind en zusje, en van vreugde om het geluk van het huwelijk dat ze heeft aangegaan : „'t is of er en verlies en winst hier ging gebeuren, / 't is of men de overhand van 't een noch 't ander zag” (r. 7-8).

5. *Gezellekroniek* 13, Kapellen 1978, blz. 174.

6. Arnold VAN GENNEP, *Les Rites de passage*, Paris 1909.

Gezelle brengt hier een wezenlijk deel van het bruiloftsfeest en wellicht van elk feest onder woorden. Het feest is uit het leven gemaakt en het leven bestaat niet alleen uit vreugde, maar ook uit verdriet. Een feest is een produkt van het totale leven en uit dezelfde stof geweven als het leven. Levenslust is alleen maar de inslag en de levensonlust, de melancholie de schering ervan ⁷. Ook deze melancholie is een bevestiging van de gevierde, de geliefde zuster die nu het gezin verlaat waar ze kind is geweest, en tevens van het huwelijksleven dat ze, evenals haar vader en moeder destijds, gaat beginnen :

„Een woord nog : 't geen gij zaagt van vader en van moeder,
de christelijke plicht volbrengt die alle twee,
beminte zuster en voortaan beminte broeder,
en vaart dan, zonder vrees, door 's werelds wijde zee !”

Hier worden bruid en bruidegom én de ouders van de bruid „gespaard” en in hun waarde bevestigd ⁸.

2. De uitgelatenheid : *Tafelliedeken* en *Niepoort*.

We gaan ons bij feesten te buiten : we eten en drinken meer en we geven meer geld uit dan we gewoon zijn, we kleden ons anders en zijn vrijgesteld van de dagelijkse verplichtingen. Het is aan meer instinctieve en minder aan regels onderworpen componenten van het menselijk leven tijdelijk toegestaan om zich uit te leven. Het begrip feestelijkheid is onverbrekelijk verbonden met de notie uitgelatenheid ⁹. Wat zich aan ons oog bij de lectuur van de gelegenhedsgedichten onttrekt, is de eigen gang die een feest gaat. In zekere zin hoort het gedicht bij de organisatie van een feest : het schept mede ruimte voor het feestvieren, maar het is niet het feest zelf. De organisatie dient aan het feestvieren ondergeschikt te zijn : het feest wordt in vrijheid gevierd ¹⁰. De gedichten, als onderdeel van de organisatie, zijn dan ook minder een uiting van feestelijkheid dan een aanzet daartoe. Men kan onder de gelegenhedsgedichten stukken vinden waarin die aanzet tot feestvieren expliciet te lezen staat, bv. in *Tafelliedeken*, dat gezongen werd door de zusters van het Sint-Janshospitaal te Brugge bij het 25-jarig jubileum op 30 augustus 1864 van pastor Van Zuylen als pastoor van het hospitaal ¹¹ :

7. Zie VERHOEVEN, blz. 199-200.

8. Zie voor de details betreffende de bruiloft van Petrus Dewachter en Prudence Dublique op 18 september 1874, waarvoor *Bruiloft* werd geschreven : *Jub. V*, blz. 201.

9. Zie COX, blz. 22-23.

10. Zie VERHOEVEN, blz. 202.

11. *Jub. V*, blz. 188 en 192.

Komt uit met al wat geestig is,
 met trompen en schalmeien,
 omdat 't vandage feestdag is
 en nu geen tijd van schreien,
 maar lachen ons nu beter past :
 die lacht die heeft het beter vast ;
 't is *jubilé*, van *tirelirelé*,
 't is *pastors jubilé* !

Veel vaker wordt niet op deze expliciete wijze, maar indirect, door een goedmoedige toespeling op eigenaardigheden van de feesteling of door een briljante vondst de feestelijke stemming mogelijk gemaakt of versterkt en bevestigd : het zijn teksten die niet alleen op de feesteling of feestelingen, maar ook op het publiek gericht zijn, dat erdoor wordt uitgenodigd om met vreugde en gelach te reageren. Het feest krijgt daardoor kans tot inderdaad een feest uit te groeien, waarbij de aanleiding allengs vergeten kan worden. De feesteling verandert in een „feestvarken, dat door de feestvierders wordt geofferd aan het autonome feest”, zoals Verhoeven het formuleert¹².

Een aardig voorbeeld lijkt me *Niepoort*, een tafelgedicht voor de inhuldiging van de pastoor van Nieuwpoort, Augustijn Van den Berghe¹³. Er is nogal wat onduidelijk in dit gedicht ; dit komt, dunkt me, doordat er toespelingen in verwerkt zijn die ons niet direct aanspreken, maar die voor de aanwezigen op het feest in april 1863 duidelijk waren. In de eerste strofe wordt de nieuwe pastoor aan het publiek voorgesteld als „Augustijn, / dat, in 't latijn, / bediedt : vol trefflijkheden”. „Augustinus” heeft inderdaad de betekenis „geheiligd, gewijd, verheven, eerwaardig” (letterlijk : vermeerderaar van het werkwoord *augere* : vermeerderen), maar in de Vlaamse weergave „vol trefflijkheden” zit toch méér : „treffelijkheid” betekent niet alleen „deugdzaamheid”, waarmee de vertaling beantwoordt aan de betekenis „geheiligd” enz., maar ook „welgemanierdheid, achtbaarheid, deftigheid”¹⁴. Iets van die tweede betekenis schemert volgens mij elders in dit gedicht door. Nadat in de tweede strofe de lachers aan de gang gekregen zijn met de waarheid-als-een-koe dat Augustijn eerst kind was omdat hij als iedereen vóór hij groot werd, klein was, komt de volgende toespeling in : „En als hij eindlijk, met fatsoen, / zijne eerste broek wist aan te doen.” „Met fatsoen” betekent behalve „op de vereiste,

12. blz. 202.

13. *Jub. V*, blz. 228.

14. J. VAN DER SCHAAR, *Woordenboek van voornamen. Inventarisatie van de doopen voepnamen met hun etymologie*. Utrecht-Antwerpen 1964, sub voce : *Augustus*, p. 36-37 ; L. L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*², Gent 1892, sub voce : *Treffelijk*, blz. 1021.

behoorlijke wijze" of „met eerbaarheid", ook „met omslag, met drukte"¹⁵. Een parmantige innemendheid en opgewektheid, naast de gesteldheid op goed uiterlijk vertoon komen in de derde en de vierde strofe aan de orde, waar geschetst wordt, hoe Stijntje „ons cosijntje" („ons baasje", vertaalt Karel de Busschere in zijn teksteditie¹⁶), van top tot teen gekleed in de soutane, spreekt met Seven, de seminarieknecht, en zich van de druilige toon van deze onderscheidt door zijn optimistisch „'t ga wel met mij". Meteen in de gunst bij iedereen heeft de feesteling een voorspoedige carrière: na het seminarie was hij nooit coadjutor, maar kreeg hij meteen een vaste bediening en werd hij kapelaan in de Sint-Jacobskerk. Nu krijgt hij een beter inkomen als pastoor van Nieuwpoort. Daar zetelt hij „gezond en frisch", „zoo fijntig" (= gracieus), „zoo rap, zoo snel (= lieflijk), zoo milde en goed, / van hand en voet, / en altijd welgezindtig." Nieuwpoort en pastoor worden tenslotte met elkaar gelukkigewens en aangespoord om als Sint Augustinus goede wijn te drinken: het zal hun wel bekomen en ze zullen niet wankelend van tafel gaan: „doe altijd lijk Sint Augustijn, / drinkt goeden wijn / en staat des veel te vaster". Het glas zal daarna ongetwijfeld met enthousiasme geheven zijn en het feest zijn gang gegaan zijn. Tijdens het lied moeten de Aha-Erlebnisse niet van de lucht geweest zijn: de feesteling werd in zijn parmantige, gracieuze en opgewekte aard geschetst met hier en daar een tekenende, al dan niet waar gebeurde anekdote. Het karakteristieke van een goed gelegenheidsgedicht is, dat het naast een algemeen bevestigende en verheffende thematiek voldoende typerende concrete verbindingen toont met de particuliere gelegenheid waarvoor het moet dienen: de feestvierders moeten iets herkennen van de bijzondere situatie waarvoor ze bijeen zijn, zodat ze zich erbij betrokken weten en de feestelijke stemming bevestigd wordt: het feestvarken moet geofferd worden.

3. De uitschakeling van het gewone leven: 't Klooster van Bethel te Brugge.

Begrippen in verband met feestelijkheid als *uitgelatenheid* en *buitensporigheid* (Harvey Cox spreekt van *excess*¹⁷) geven aan dat het feest naast het spoor van de alledaagse gang van zaken staat, dat men buiten het spoor treedt. Er bestaat een tegenstelling tussen het feest en alledag: het feest is afhankelijk van het contrast met

15. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Derde Deel, 's-Gravenhage-Leiden 1918, kolom 4390.

16. Guido GEZELLE, *Volledige Dichtwerken*, Antwerpen-Utrecht 1971, blz. 462-463.

17. blz. 22.

het alledaagse werkrooster, de conventie en de gebruikelijke matiging¹⁸. Het feest vindt plaats in een daartoe bestemde, van het reilen en zeilen van het alledaagse leven afgezonderde ruimte en tijd¹⁹. Men vindt de alledaagse realiteit van verdriet en pijn in het Sint-Janshospitaal uitdrukkelijk uitgebannen in het *Tafelliedeken*: „omdat 't vandage feestdag is / en nu geen tijd van schreien” (r. 3-4). Zo wordt in *Joufvrouw Picqueu* al in r. 1 niet gewerkt: „Het ijzer ligt vandaag niet in het vier te warmen / noch wacht het, in de stoof, naar 't werk van tien paar armen”.

Een dag buiten de alledaagse tredmolen treden geeft de gelegenheid om ons bewust te worden van een of andere continuïteit in de tijd. Couttenier heeft in zijn onderzoek geconcludeerd dat de tijdsbeleving in Gezelles populaire poëzie statisch is: er is een mythisch-cyclische tijd. De godsdiensthistoricus Mircea Eliade heeft in *De mythe van de eeuwige terugkeer* en in *Het heilige en het profane* deze archaïsche tijdsbeleving uitvoerig behandeld²⁰. Albert Westerland maakte van deze studie in zijn boek *De innerlijke wereld van Guido Gezelle* voor de analyse van Gezelles wereld in diens persoonlijke poëzie reeds gebruik²¹. Het geheel der godsdienstige feesten, de gewijde kalender dus, is volgens Eliade een periodieke oproeping van de door de Goden in illo tempore volvoerde scheppingsdaden. De feesten spelen zich steeds in die oorspronkelijke en sacrale tijd af. Tijdens de feesten leeft de religieuze mens in een andere, mythische tijd. Men beleeft de gewijde dimensie van het bestaan in zijn eeuwige, blijvende waarde, zoals ze door de goden of de mythische voorvaderen geleerd zijn.

Een goed voorbeeld van zulk een, maar nu christelijk-mythische tijdsbeleving vinden we in het gedicht *'t Klooster van Bethel te Brugge*. In de week van 4 tot 10 september 1864 werd een vierdubbel jubileum gevierd in het klooster Bethel van de Zwarte Zusters te Brugge. Zuster Marie Hacke was 50 jaar geleden in het klooster getreden, Mgr. Faict was 25 jaar raadsman, Kanunnik Lodewijk Lecocq 28 jaar Groot-Penitencier en pastoor Philip-Frans Vanhouwer 28 jaar directeur van het klooster²². De combinatie 50 en 25 jaar kan ik begrijpen, ik heb wat moeite met de 28-jarige functies. Wellicht werden deze twee meegenomen in het feest, omdat ze drie jaar tevoren onopvallend waren herdacht, en tenslotte

18. Zie COX, blz. 23.

19. Zie HUIZINGA, blz. 47, 50.

20. MIRCEA ELIADE, *De mythe van de eeuwige terugkeer. Archetypen en hun herhaling*, Hilversum 1964, en *Het heilige en het profane*, Amsterdam 1977, blz. 52 vlgg.

21. Nijmegen-Brugge, deel VIII, „Natuur en Cosmos in Gezelles werk”, blz. 366 vlgg.

22. *Jub. V.*, blz., 184-187.

is elke reden om het feest nog feestelijker te maken gerechtvaardigd! Het kan ook een eigen initiatief van Gezelle geweest zijn. Naar aanleiding hiervan dichtte Gezelle een drietal verzen, waarvan hij 't *Klooster van Bethel te Brugge*, ter viering van de drie genoemde heren, in *Liederen, Eerdichten en Reliqua* opnam. De zuster werd met twee „tafelliudekens” bedacht, vooral met het tweede: deze teksten werden door Gezelle nooit gebundeld, maar men kan ze in de bundel *Gelegenheidspoëzie* en in de *Jubileumuitgave* naslaan²³.

In 't *Klooster van Bethel te Brugge* verandert Brugge vanaf de eerste regel in het Heilig Land: „'t Is wonder hoe de Brugsche stad / bijna heel 't Heilig Land bevat”; men vindt er Jeruzalem, Nazareth, Bethlehem, Bethanië, Sarepta, Sion, de Karmel en de Kalvarieberg, maar in het bijzonder Bethel, de plaats waar Jacob zijn visioen kreeg, waarin de engelen een ladder naar de hemel beklommen en afdaalden, en waar Jacob de steen waarop zijn hoofd gerust had, aan God wijdde. Dit verleden van Bethel zet zich vanaf r. 29 t/m 112 voort in het heden, het klooster Bethel, waar op de dag dat dit gedicht door Gezelle werd voorgelezen, 's morgens de drie jubilarissen als de drie aartsvaders de Mis hadden opgedragen. Let wel hoe geleidelijk aan de vergelijking met de aartsvader plaatsmaakt voor een substitutie: pastoor Vanhouwer „was een man *lijk* Abraham” (35), Groot-Penitencier Lecocq is eerst „naar Isaacs *vergelijkenis*” (44) „een ware vriend des bruidegoms” en heeft „*gelijk* den patriarch, godvruchtiglijk ons al gezegend” (49-51), maar vervolgens wordt hij „Ware Isaac” (53) genoemd; tenslotte komt Mgr. Faict ter sprake „jonger dan die twee aartsvaders (59-60), „'t is Jacob dien 'k verschijnen zag” (62). De anafoor „'t is Jacob die” (63, 67, 71, 75, 89) hamert de substitutie van Faict door Jacob erin en maakt van Faict een eigentijdse Jacob die bij de altaarsteen te Bethel, het huis Gods, dikwijls kwam staan om de Mis op te dragen. Bethel uit het mythisch verleden en Bethel van het heden zijn vooral in Jacob, eerst de aartsvader en nu de aanstaande bisschop, verenigd. Nadat even de aanleiding tot het feest, het 50-jarig jubileum van zuster Marie Hacke, vermeld is (95-98), keert de mythische tijd terug met de mare, niet dat de drie priesters het feest komen meevieren, maar dat „de drie aartsvaders zijn verwacht / te Bethel, bij hun nageslacht!” (101-102). Daarop wordt hun in een climax de wens toegevoegd, dat de dag zo blij zal zijn als bij Abraham, die drie engelen op bezoek kreeg, zo blijmoedig als bij Isaac, toen hij Rebecca huwde, „zoo heilig en zoo zalig zoet” (109) als bij Jacob,

23. *Guido Gezelle's Dichtwerken. Gelegenheidspoëzie*³, Amsterdam z.j., blz. 547-549, en *Jub. V*, blz. 184-187.

toen hij zijn visioen kreeg van de hemel. En dan gaat het heden, het hedendaagse Bethel, over in de toekomst, de tijdloze toekomst van de hemelse zaligheid in Bethel, 't huis Gods, de hemel.

Het feest beweegt zich in dit gedicht in een mythisch land en een mythische tijd, waarin het sacrale land van Palestina en de sacrale tijd der aartsvaders overgaan in het klooster en de feesttijd te Brugge anno 1864, en beide, land en tijd, tenslotte overvloeien in de hemel en de eeuwigheid. We zijn hier buiten de lineaire tijd en in de kring van het mythisch beleven gekomen.

Maar... het is een spel. Want het gewone leven is, als bij elk spel, uitgeschakeld, de toon der handeling is overwegend vrolijk. Doch ook als bij het spel, is er het bewustzijn aanwezig dat men niet *is* wat men uitbeeldt, maar dat men „maar zo doet” (J. Huizinga). Er is een verbinding van geloof en niet-geloof, van heilige ernst en „gekheid”²⁴. Het is in *'t Klooster van Bethel te Brugge* duidelijk waarneembaar: ik duidde hier al op, toen ik opmerkte dat het bewustzijn van de gelijkenis geleidelijk overging in de substitutie. Het begint overigens al in r. 3: „het schijnt, o wonder werk, / dat deze morgen, in de kerk, / het drievoud Patriarchental / aldaar te zien was”. Na de terugkeer tot de realiteit van het jubileum in r. 95 en verder, wordt de volgorde omgedraaid en keren we van de substitutie naar de gelijkenis terug: van: „de drie aartsvaders zijn verwacht” (r. 101) naar „zoo blij *als* toen bij Abraham” (105), „zoo geestig *als* toen Isaac (107), „Zoo heilig en zoo zalig zoet / *als* wanneer Jacob” (109-110), en tenslotte de wens, dus geen vaststelling in zekerheid, betreffende het eeuwig heil. Het is een spel met een typologisch denken, zoals men toen in geloofsleer en in liturgie dagelijks tegenkwam, waarvan men de intelligentie en gevatheid onmiddellijk moet hebben begrepen en genoten. De gevierden hebben zichzelf erin herkend en zich naar rang en stand geëerd gevoeld, maar, tenzij zij zich aan hoogmoed te buiten gingen, zullen zij hetgeen hun werd toegevoegd, niet al te ernstig genomen hebben.

Hier schuilt de zwakke plek van elk feest. Het feest beschermt zichzelf door zich ruimtelijk en tijdelijk van het alledaagse leven af te zonderen, maar het feest heeft ook toegewijde feestgangers nodig die erin willen geloven²⁵. Kritiek, zo heb ik al enkele malen aangestipt, kan het niet verdragen: niet op de feesteling, niet op het instituut dat gevierd wordt, niet op het feest zelf. Maar het kan ook geen ongeloof verdragen. Mgr. Faict moest even geloven dat hij Jacob was, hij moest zich graag even tot in de sterren laten verheffen om het feest zijn kans te geven. Had hij de dichter

24. Zie HUIZINGA, blz. 50-64.

25. Zie VERHOEVEN, blz. 206.

onderbroken met de woorden: „Vade retro, Satanas, laat deze kelk van de hoogmoed aan mij voorbijgaan”, hij zou het feest verbroken hebben. Hij was gelukkig wel wijzer. Hij bleef echter Jacob niet, maar werd weer Mgr. Faict, wat men er ook van mag denken. De vergelijking met Jacob versterkte hem op die feestdag nog meer in zijn centrale positie binnen het kerkelijk establishment. Dat kon echter niet anders: de dichter had weg moeten blijven van het feest en hij had moeten zwijgen, als hij die bevestiging niet had gewild. Als goed gast van het feest wilde hij die bevestiging: het moet hem vergeven worden.

III. BESLUIT

Couttenier heeft zich in zijn studie van Gezelles populaire poëzie terecht toegelegd op de functionaliteit van deze gedichten in de toenmalige maatschappij: hij beperkte zich tot een onderzoek van de voornaamste thematiek in het totale corpus en wist daaruit een waardenstelsel en problematiek af te zonderen die voor bepaalde groepen in de 19de-eeuwse samenleving, waarbinnen Gezelle zich bewoog, geldend waren. Er is ook een andere benaderingswijze mogelijk, waardoor de functionaliteit van deze gedichten kan worden onderzocht. Zij gaat niet uit van de thematiek in de gedichten, maar omgekeerd: van de eisen voortvloeiende uit de gelegenheden waarvoor de gedichten geschreven werden. Er zijn algemene eisen te vinden welke die gelegenheden aan de gedichten stellen, aangezien het (behalve natuurlijk bij de zielgedichtjes) om feestelijke aangelegenheden gaat. Hierbij blijft men dichterbij de bijzondere omstandigheden waarin deze gedichten moesten functioneren, bij de *Sitz im Leben*. Deze methode stelt ons in staat om de gedichten afzonderlijk te interpreteren zonder in de biografische details te blijven steken. Brengt zij enerzijds dat verleden en tegelijkertijd het blijvende leven naderbij waarin zulke gedichten hun functie vervulden, anderzijds stelt zij ons in staat de details der particuliere samenkomsten te abstraheren tot de algemene kenmerken van de soort samenkomsten. Daaruit kan men weer kenmerken van bepaalde genres gelegenheidsgedichten afleiden. Voorts kan men komen tot de functionaliteit van de poëzie en het proza van Gezelle in hun totaliteit. Voor we echter zover zijn, zullen nog andere vragen geformuleerd en beantwoord moeten worden. Hoe werd bv. in Gezelles tijd poëzie en literatuur in het algemeen aangehoord en gelezen, d.w.z. welke verwachtingspatronen inzake literatuur en haar genres leefden er toen en welke veranderingen hebben daarin eventueel in die tijd plaatsgevonden? We zouden ons bv. in concreto moeten afvragen waarom Gezelle de gelegen-

heidsgedichten in *Vlaemsche Dichtoefeningen* van 1858 en in *Gedichten, Gezangen en Gebeden* van 1862 zo veranderde, als hij deed in *Dichtoefeningen* van 1878 en *Gedichten, Gezangen en Gebeden* van 1879, waarom hij gelegenheidsgedichten en persoonlijke gedichten zo dooreenmengde als hij deed in genoemde bundels en in *Tijdkrans*, en waarom hij *Liederen, Eerdichten et Reliqua* in 1880 zo samenstelde.